

P R A C E P S Y C H O L O G I C Z N E

GRAŻYNA KATRA

Uniwersytet Warszawski, Wydział Psychologii

POZYTYWNE I NEGATYWNE ZACHOWANIA RYZYKOWNE
MŁODZIEŻY A ŚRODOWISKO WYCHOWAWCZE I WYBRANE
CECHY INDYWIDUALNE

Streszczenie: Celem prezentowanych badań było określenie zależności pomiędzy pozytywnymi i negatywnymi zachowaniami ryzykownymi podejmowanymi przez osoby dorastające a środowiskiem wychowawczym (rodzina pełna i spójna a dom dziecka), w zależności od potrzeby poszukiwania wrażeń i perspektywy czasowej. W opracowaniu uwzględniono zachowania ryzykowne negatywne i pozytywne, które różnią się tym, że pierwsze nie są akceptowane społecznie, podczas gdy drugie są, pełniąc podobne funkcje rozwojowe w okresie dorastania. W badaniu zastosowano celowy dobór grup, zwrócono się do dzieci z domów dziecka ($n = 39$) oraz z rodzin spójnych ($n = 41$),

które zostały wybrane po wstępnej selekcji. Zastosowano Test Zainteresowań i Preferencji Zukcermana, Inwentarz Perspektywy Czasowej Zimbardo oraz Kwestionariusz Aktywności XY służący do badania zachowań ryzykownych. Wyniki wskazują, że środowisko wychowawcze wpływa na perspektywę czasową oraz na podejmowanie zachowań ryzykownych negatywnych. Nie ma natomiast znaczenia w przypadku zachowań ryzykownych pozytywnych.

Słowa kluczowe: dorastanie, zachowania ryzykowne negatywne i pozytywne, potrzeba poszukiwania wrażeń, środowisko wychowawcze, perspektywa czasowa

WPROWADZENIE

Okres adolescencji to czas intensywnych przemian biologicznych i psychicznych, m.in. w zakresie poczucia tożsamości osobistej i społecznej. Jest to też czas nasilenia się zachowań ryzykownych (Brodbeck i in., 2013; Mahalik i in., 2013; Ostaszewski, 2014; Studenski, 2004), czyli takich, które zagrażają prawidłowemu rozwojowi fizycznemu lub/i psychicznemu (Ostaszewski, 2014). Należy jednak podkreślić, że pełnią one szereg ważnych funkcji rozwojowych w tej fazie życia (Obuchowska, 2000). Służą budowaniu i klaryfikacji tożsamości, osiągnięciu akceptacji przez rówieśników, weryfikowaniu i rozwijaniu swoich możliwości poznawczych, fizycznych, uzyskaniu autonomii i rozwijaniu samodzielności. Równocześnie zaś stanowią zagrożenie dla wymienionych procesów. Mogą np. utrudniać osiągnięcie tożsamości poprzez przyjęcie tożsamości negatywnej, mającej swą genezę w identyfikacji z negatywnym wzorem osobowym, obowiązującym w określonej grupie subkulturowej. Weryfika-

cja swoich możliwości fizycznych może polegać na podejmowaniu zachowań problemowych, eksternalizacyjnych, niezgodnych z prawem (Ostaszewski, 2014). O takich działaniach będziemy dalej mówić jako o zachowaniach ryzykownych negatywnych (ZRN). Istnieją jednak zachowania niosące niebezpieczeństwo dla zdrowia czy rozwoju, które będziemy określać mianem zachowań ryzykownych pozytywnych (ZRP). Podstawowym kryterium rozróżniania zachowań ZRP i ZRN jest akceptacja społeczna lub jej brak. W przypadku ZRP występuje przynajmniej „ciche przyzwolenie” na ich występowanie, podczas gdy ZRN nie znajdują aprobaty w oczach społeczeństwa oraz instytucji opartych na autorytecie dorosłych. Tego typu zachowania odbiegają od powszechnie przyjmowanych norm (prawnych, obyczajowych, społecznych, zdrowotnych itd.). Zalicza się do nich używanie alkoholu i innych środków odurzających, przedwczesne stosunki seksualne, agresję wobec otoczenia i siebie, brak umiejętności konstruktywnego działania, niewłaściwą dietę itp. Przez otoczenie zachowania te traktowane są wyłącznie jako naganne i prowadzą do etykietowania oraz napiętowania nastolatka. ZRP to, jak już zaznaczono, zachowania mieszczące się w ramach obowiązujących norm społecznych, chociaż one także wiążą się z wyższym ryzykiem niepożądanych skutków dla zdrowia, życia i/lub rozwoju. Dodatkową cechą ZRP są często czynności czy działania je poprzedzające. Inaczej mówiąc, podjęcie pewnych zachowań z tej kategorii wymaga określonych przygotowań (jak np. przy uprawianiu sportów ekstremalnych) lub/i zapewnienia odpowiednich zabezpieczeń (np. zaopatrzenia się w odpowiedni ekwipunek), które mają zmniejszyć zakres i wielkość ewentualnych negatywnych skutków. Działania przygotowawcze, nawet jeśli zmniejszają wielkość potencjalnego zagrożenia, to nie eliminują go w pełni. ZRP mogą zatem pełnić podobne funkcje jak zachowania ZRN.

Wprowadzone rozróżnienie wymaga dodatkowej refleksji i warto zauważyć, że nie jest uwzględnione w większości koncepcji zachowań ryzykownych, także jednej z najważniejszych koncepcji Richarda Jessora (Jessor, Turbin, Costa, 1998). Klasyfikacja zachowania jako pozytywnego lub negatywnego zależy od szeregu zmiennych, w szczególności od samego przebiegu działania, jego społecznego kontekstu, znaczenia dla osoby działającej, od wieku, płci i statusu społecznego danego człowieka (Gaś, 2000). Uprawianie sportów ekstremalnych, udział w dużych koncertach, egzotyczne podróże – to działania akceptowane przez większość społeczeństwa; natomiast postępowanie niebezpieczne dla życia i zdrowia, powodujące krzywdę lub realizowane z przejawami okrucieństwa jest zazwyczaj oceniane negatywnie. Warto zwrócić uwagę, że niektóre zachowania są niedopuszczalne u osób np. przed 18. rokiem życia (palenie papierosów, picie alkoholu), a potem stają się dozwolone, chociaż ich szkodliwość nie maleje znacząco (Mahalik i in., 2013).

Jako jedni z nielicznych Ellen B. Hansen i Gunnar Breivik (2001) uwzględnili w swoich badaniach podział na ZRN i ZRP. Wyniki ich badań ukazują ciekawe zależności pomiędzy wskazanymi kategoriami zachowań a wybranymi zmiennymi socjologiczno-psychologicznymi. Analizowany był m.in. związek między pochodzeniem społecznym i statusem majątkowym rodziny a zachowaniami ryzykownymi pozytywnymi i negatywnymi. Okazało się, że nie ma korelacji między częstością akceptowanego społecznie ryzyka (ZRP) a sytuacją majątkową rodzin osób badanych. Istotna korelacja wystąpiła natomiast w przypadku porównania częstości ZRN w grupach o różnym statusie społecznym i majątkowym: badani pochodzący z biednych rodzin, częściej od badanych z rodzin bogatych, podejmowali ryzykowne zachowania społecznie nieakceptowane, w tym także kryminalne. W innych badaniach ustalono, że

dobre relacje z rodzicami nie tylko wpływają na kształtowanie się poczucia własnej wartości, dają poczucie bezpieczeństwa, wsparcie, lecz także są czynnikiem chroniącym przed zaburzeniami zdrowia psychicznego i przed podejmowaniem zachowań ryzykownych. Tego typu zależności zostały potwierdzone w pracach magisterskich przeprowadzanych pod moim kierunkiem (Matyszewska, 2014; Wyrzykowska, 2015).

Na charakter podejmowanych ZR i ich częstość wpływa wiele różnych czynników, w tym: wiek, płeć, predyspozycje indywidualne, czynniki społeczne, kulturowe, rodzaj ryzyka. Wśród czynników osobowych istotne są uwarunkowania temperamentalne, leżące według Marvina Zuckermana (1995; Zuckerman, Kuhlman, 2000) u podstaw potrzeby poszukiwania wrażeń. Poszukiwanie wrażeń jest względnie stałą i złożoną właściwością indywidualną, opisującą dążenie do przeżywania różnorodnych, nowych i intensywne doznań i doświadczeń. Cecha ta przejawia się poprzez gotowość do podejmowania fizycznego, społecznego, prawnego i finansowego ryzyka w celu dostarczenia sobie takich doświadczeń (Zuckerman, 1994). Składa się z czterech niezależnych wymiarów: (1) poszukiwanie przygód i grozy (TAS), (2) doznań zmysłowych (ES), (3) rozhamowania (Dis), (4) wrażliwości na nudę (BS) (Zuckerman, 1978, za: Strelau, 2001). Badacze zajmujący się polską adaptacją Skali Poszukiwania Wrażeń Zuckermana uznali, że oprócz czterech głównych skal stymulacja intelektualno-poznawcza stanowi ważne źródło dostarczania sobie wrażeń i uzupełnili oryginalny kwestionariusz o skalę mierzącą zapotrzebowanie na stymulację intelektualno-poznawczą (Skala I) (Oleszkiewicz-Zsurzs, 1985).

Poszukiwanie wrażeń jest cechą, która ma związek z gotowością do podejmowania ryzyka. Poszukiwacze wrażeń czerpią przyjemność z działań o niepewnych skutkach, które mogą okazać się niebezpieczne. Oznacza to, że nasilenie tej cechy ma wpływ na skłonność do podejmowania ryzyka przez jednostkę. Osoby o silnej potrzebie poszukiwania wrażeń są bardziej skłonne do podejmowania ryzyka w porównaniu z osobami, które nie odczuwają potrzeby przeżywania ekscytujących doznań (Studenski, 2004). Wyniki badań (Zuckerman, Kuhlman, 2000) pokazały, że poszukiwanie wrażeń najsilniej koreluje z podejmowaniem tych rodzajów ryzyka, które są dla człowieka źródłem przyjemności i podekscytowania, oraz że zachowania ryzykowne podejmowane przez osoby o wysokiej potrzebie poszukiwania wrażeń są rezultatem poddania się impulsowi, a nie wynikiem racjonalnej analizy sytuacji. Zauważono, że wszystkie rodzaje ryzyka najczęściej są podejmowane przez osoby, które nie tylko charakteryzują się nasiloną potrzebą poszukiwania wrażeń, lecz także działają impulsywnie oraz kierują się zazwyczaj wskazówkami emocjonalnymi, a nie analizą konsekwencji podejmowanych działań (tamże; Zaleskiewicz, 2005).

Zachowania ryzykowne interesują ludzi i badaczy w szczególności ze względu na ich następstwa. Jedni ludzie potrafią wybiegać w przyszłość i przewidywać potencjalne konsekwencje ZR, co sprzyja bardziej świadomemu i odpowiedzialnemu podjęciu decyzji o ZR (Caffray, Schneider, 2000), inni są skupieni na przeszłości, czy też na teraźniejszości. Philip Zimbardo w swojej koncepcji uwzględnia nie tylko trzy podstawowe nastawienia do czasu, które nazywane są przeszłą, teraźniejszą i przyszłą perspektywą czasową. Różnicuje je dodatkowo, uwzględniając czynnik emocjonalno-motywacyjny i wyróżnia perspektywę przeszłościową negatywną, perspektywę przeszłościową pozytywną, perspektywę teraźniejszą hedonistyczną i fatalistyczną. Ukierunkowanie ku przyszłości nazywa perspektywą przyszłościową. Twierdzi, że ważne jest zachowanie równowagi pomiędzy wskazanymi perspektywami oraz że każda z nich może mieć znaczenie w podejmowaniu decyzji o ZR (Zimbardo, Boyd, 1999, 2009).

Podsumowując dotychczasowe rozważania, należy stwierdzić, że potrzeba poszukiwania wrażeń określa preferencje do ZR i determinuje ich nasilenie. Jednakże zmienne poznawczo-motywacyjne mogą tę zależność modyfikować. W prezentowanych badaniach wzięto pod uwagę rolę orientacji czasowej, która może wzmacniać lub osłabiać skłonność do ZR i ich nasilenie. Wydaje się, że szczególne znaczenie może mieć przyszłościowa perspektywa czasowa (PPC). Osoba o rozwiniętej PPC stawia sobie cele oddalone w czasie, lepiej rozumie związek pomiędzy bieżącymi działaniami a przyszłymi osiągnięciami, ma większą świadomość dalszych konsekwencji swoich zachowań (Lens i in., 2012; Zimbardo, Boyd, 1999). Te mechanizmy psychologiczne powinny chronić jednostkę przed zbyt pochopnym i bezrefleksyjnym angażowaniem się w sytuacje ryzykowne.

Kolejny ważny czynnik uwzględniony w prezentowanych badaniach to wspomniane już środowisko wychowawcze, którym dla większości dzieci jest rodzina (Płopa, 2011; Porkosz, 2011). Jedną z istotnych charakterystyk rodziny, mówiących o jej funkcjonowaniu, jest spójność, określana jako siła utrzymująca jednostki wewnątrz grupy i wpływająca na pojawianie się określonych zachowań u jej członków (Cierpka, 2000). David H. Olson (Olson, Sprenkle, Russel, 1979; John-Borys, 2004) opracował model kołowy (model *circumplex*), w którym zakłada, że rodzina jest systemem opierającym się na trzech wymiarach: spójności, adaptacyjności i czynnika zmiany drugorzędowej. Wzajemne konfiguracje oraz różne nasilenie każdego z nich sprawiają, że każdy system rodzinny jest niepowtarzalny, a jego funkcjonowanie osiąga różne poziomy prawidłowości lub zaburzeń (Gaś, 2000). Wymiar spójności rodziny z jednej strony odzwierciedla siłę więzi emocjonalnej, która łączy poszczególnych członków rodziny, a z drugiej – nasilenie indywidualnego poczucia niezależności od własnej rodziny. Spójność rodziny określa zatem stopień przywiązania lub odseparowania od niej poszczególnych członków. Autorzy wyróżnili cztery poziomy spójności rodziny:

- 1) wyobcowanie (bardzo niski poziom spójności) – bardzo słaba więź emocjonalna, znikome przywiązanie do rodziny, wysoki stopień autonomii i niezależności jej członków;
- 2) oddzielenie (poziom spójności niski do umiarkowanego) – pewna niezależność emocjonalna, ważny jest czas spędzany zarówno osobno, jak i razem, niektóre decyzje podejmowane są wspólnie; zajęcia i zainteresowania na ogół są odrębne, ale zdarzają się również wspólne;
- 3) związanie (poziom spójności umiarkowany do wysokiego) – lojalność i emocjonalna bliskość umiarkowana lub silna, bardziej ceniony czas spędzany razem z rodziną niż oddzielnie, częste wspólne zainteresowania, wspólni przyjaciele obok przyjaciół indywidualnych, decyzje podejmowane są zasadniczo przez całą rodzinę;
- 4) splątanie (poziom spójności bardzo wysoki) – nadmierna lojalność, silne powiązanie z rodziną, zależność, ogromna bliskość emocjonalna, niemożność oddzielenia się od rodziny i uzyskania autonomii, zanik przestrzeni prywatnej, wszystkie decyzje podejmowane są wspólnie.

Dla prawidłowo funkcjonujących rodzin charakterystyczne są dwa pośrednie, zrównoważone poziomy spójności, tj. umiarkowanie niski (oddzielenie) oraz umiarkowanie wysoki (związanie). W tych dwóch poziomach jednostki są w stanie zachować właściwą równowagę pomiędzy własną tendencją do odseparowania się od rodziny, uzyskaniem autonomii a przywiązaniem do rodziny. Tego typu rodziny funkcjonują najlepiej. Poziomy skrajne charakterystyczne są dla rodzin, które przeżywają trudności.

Część dzieci, które z różnych powodów nie wychowują się w rodzinie, jest umieszczana w zastępczych placówkach opiekuńczo-wychowawczych (Borowski, Wysocki, 2001). W Polsce należą do nich m.in. tzw. domy dziecka. Większość dzieci, która do nich trafia, ma jednego lub oboje rodziców, którzy nie wywiązują się wystarczająco dobrze ze swoich rodzicielskich obowiązków. W domach dziecka opieka i wychowanie przebiegają w znacząco odmiennych sytuacjach pedagogiczno-społecznych niż wychowanie dziecka w jego własnej rodzinie. Wychowankowie przebywają w licznej grupie, co powoduje, że zaspokojenie indywidualnych potrzeb każdego dziecka (zwłaszcza psychicznych) jest trudne do zrealizowania (Grusec, Hastings, 2008; Grusec, 2011; Patterson, Hastings, 2008). Wychowawcy są głównie zaangażowani w spełnianie podstawowych obowiązków, mogą nie mieć czasu ani możliwości, by stworzyć indywidualną więź emocjonalną z każdym dzieckiem oraz zwrócić pozytywną uwagę na dziecko. Konkludując, długotrwałe przebywanie w środowisku instytucjonalnym pozbawia dzieci niezbędnych więzi emocjonalnych i zaburza rozwój umiejętności społecznych. Może zakłócać rozwój intelektualny i poznawczy oraz utrudniać nawiązywanie trwałych relacji z innymi (Gudbrandsson, 2006; Obuchowska, 2006; Błażek, Kaźmierczak, 2009; Błażek, Kaźmierczak, Lewandowska-Walter, 2010).

Można przewidywać, że dzieci z prawidłowo funkcjonujących rodzin i z domu dziecka będą się różniły podejściem do czasu i jego trzech podstawowych perspektyw: przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Z jednej strony, dzieci z domu dziecka mają za sobą szereg trudnych, czasami traumatycznych przeżyć. Aktualnie także są w trudnej emocjonalnie sytuacji. Prawdopodobnie ich potrzeby więzi emocjonalnej bezpieczeństwa psychicznego nie są zaspokojone w wystarczającym stopniu. Może to sprawiać, że będą się charakteryzowały wyższym poziomem przeszłościowej negatywnej perspektywy czasowej. Taka cecha może sprzyjać podejmowaniu ZR, pełniąc funkcję radzenia sobie z frustracją i negatywnym napięciem emocjonalnym. Dzieci z domu dziecka mogą także mieć wyższy poziom perspektywy teraźniejszej fatalistycznej, a niższy – perspektywy przyszłościowej. Brak poczucia bezpieczeństwa i poczucia wsparcia społecznego może odbierać im nadzieję i wiarę w siebie oraz w przyszłość (Bazyłak, 2015; Trommsdorff, 1983; Kruger, Reisch, Zimmerman, 2008). Wiadomo też, że osoby pochodzące z rodzin o niskim statusie społeczno-ekonomicznym charakteryzują się krótszą przyszłą perspektywą czasową niż osoby z rodzin o wysokim statusie (Freire, Gorman, Wessman, 1980; Lomranz, Shmotkin, Katznelson, 1983). Te wyniki można ekstrapolować również na pozarodzinne środowisko wychowawcze (Schechter, Francis, 2010). Oznaczałoby to, że dzieci wychowywane w domu dziecka będą miały tendencję do lekceważenia ryzyka lub/i niedostrzegania potencjalnych zagrożeń związanych z ZR. Postrzeganie środowiska wychowawczego jako bezpiecznego i dającego wsparcie sprzyja formowaniu się przyszłej perspektywy czasowej. Liczba stresujących wydarzeń w życiu osoby dodatkowo koreluje z występowaniem teraźniejszej perspektywy czasowej, a negatywnie – z przyszłą perspektywą czasową oraz oczekiwaną długością życia. Adolescenci, którzy nie mieszkają ze swoimi rodzicami, mają więcej problemów związanych z przywiązaniem oraz wyższe wyniki na skali teraźniejszej perspektywy czasowej, a niższe – na skali przyszłej perspektywy czasowej w porównaniu z nastolatkami mieszkającymi ze swoimi rodzicami (tamże). Podobne wnioski wynikają z badań Julie Goldberg i Christiny Maslach (1996, za: Zimbardo, Boyd, 2009). Ich zdaniem, zaangażowanie w tradycje rodzinne i regularne kontakty z rodziną przyczyniają się do rozwinięcia pozytywnej wizji przeszłości oraz kształtowania się bardziej realnych wizji przyszłości.

Podsumowując, ZR nasilają się w okresie dorastania, pełnią bowiem ważne funkcje rozwojowe. Mogą jednak mieć charakter pozytywny lub negatywny. Warto sprawdzić, czy ZR należące do tych kategorii kierują się podobnymi „prawami” i czy środowisko wychowawcze oraz perspektywa czasowa są czynnikami modyfikującymi wrodzone predyspozycje do ZR oraz ich nasilenie w okresie dorastania. Przewidujemy, że dzieci pochodzące z różnych środowisk wychowawczych (rodzina dobrze funkcjonująca versus dom dziecka) różnią się częstością i rodzajem (ZRN i ZRP) podejmowanych ZR. Do czynników modyfikujących temperamentalną skłonność do ZR należy również perspektywa czasowa, która jest kształtowana m.in. przez środowisko wychowawcze.

METODA BADAWCZA

Osoby badane

W badaniu wzięły udział 124 osoby. Spośród 84 uczniów trzech klas trzecich w liceum ogólnokształcącym w Warszawie, po weryfikacji na podstawie kryterium wstępnego – przynależność do grupy dzieci pochodzących z rodzin pełnych i spójnych – wzięto pod uwagę dane zebrane od 41 osób (20 chłopców i 21 dziewcząt) w wieku od 17 do 18 lat. Drugą grupę badanych stanowili dorastający przebywający w sześciu domach dziecka na terenie Warszawy. Długość pobytu osób badanych w domach dziecka wynosiła od 1 miesiąca do 18 lat. W badaniu wzięło udział 39 osób (18 chłopców i 21 dziewcząt) w wieku od 16 do 18 lat.

TABELA 1. Liczba i wiek osób biorących udział w badaniach w podziale na dwie grupy

Grupa badanych	Młodzież z rodzin pełnych i spójnych G1.		Młodzież z domów dziecka G2.	
	Kobiety	Mężczyźni	Kobiety	Mężczyźni
Liczba	21	20	21	18
Średnia wieku	17,81	17,95	16,68	16,50

Źródło: opracowanie własne.

Procedura badania

Badania zostały przeprowadzone w liceach warszawskich, podczas zajęć szkolnych, po uzyskaniu pozwolenia dyrekcji szkoły i rodziców. Były anonimowe i dobrowolne. Uczestnicy wypełniali cztery kwestionariusze: Test Zainteresowań i Preferencji służący do diagnozy potrzeby poszukiwania wrażeń, Inwentarz Perspektywy Czasowej Zimbardo (ZPTI), Kwestionariusz aktywności do badania ZR (własnego autorstwa), Skalę „S” Kwestionariusza Faces III (Olsona) oraz metryczkę (która zawierała pytania o wiek, płeć i środowisko wychowawcze: rodzina pełna lub niepełna – rozwód, separacja, śmierć rodzica).

Drugą grupę stanowili nastolatki przebywający w domu dziecka lub oddziałach mieszkaniowych będących pod kuratelą domu dziecka. Grupa ta została poproszona o wypełnienie tych samych kwestionariuszy z pominięciem Skali S Olsona.

Badani wypełniali kwestionariusze w różnej kolejności, nie wprowadzono ograniczeń czasowych; zajęło to od 15 do 25 minut. Osoby badane z grupy drugiej wypeł-

niały kwestionariusze w domach dziecka oraz w oddziałach mieszkaniowych domów dziecka na terenie Warszawy, w większości przypadków w obecności przeprowadzającego badanie. Ze względu na trudność w bezpośrednim spotkaniu z osobami badanymi z tej grupy (duża liczba zajęć dodatkowych młodzieży poza placówką) część kwestionariuszy została zostawiona wychowawcom z prośbą o przekazanie ich młodzieży w wieku 16–18 lat. Osoby z grupy drugiej wypełniały kwestionariusze wyraźnie dłużej: od 20 do 45 minut.

ZASTOSOWANE NARZĘDZIA BADAWCZE

Test Zainteresowań i Preferencji

Do pomiaru zmiennej poszukiwanie wrażeń użyto Testu Zainteresowań i Preferencji, autorstwa Marvinina Zuckermana, zaadaptowanego przez Ewę Oleszkiewicz-Zsurzs (maszynopis niepublikowany). Kwestionariusz ma charakter samoopisowy. Składa się z 68 pozycji, każda z nich zawiera dwa alternatywne stwierdzenia. Badany ma zaznaczyć stwierdzenie najlepiej określające jego upodobania lub odczucia, wybierając jedno z dwóch zdań: „A” albo „B”. Pozycje kwestionariusza tworzą sześć skal, przy czym wyższy wynik w danej skali oznacza wyższy poziom danego czynnika:

- Skala ogólnego zapotrzebowania na stymulację (ang. *general scale*; G),
- Skala poszukiwania przygód i grozy (ang. *thrill and adventure seeking*; TAS),
- Skala poszukiwania doznań zmysłowych (ang. *experience seeking*; ES),
- Skala rozhamowania (ang. *disinhibition*; Dis),
- Skala wrażliwości na nudę (ang. *boredom susceptibility*; BS),
- Skala zapotrzebowania na stymulację intelektualno-poznawczą (I).

Właściwości psychometryczne Testu Zainteresowań i Preferencji są zadowalające. Rzetelność została oszacowana metodą „test-retest” (Oleszkiewicz-Zsurzs, maszynopis niepublikowany). Wartości współczynników rzetelności stabilności bezwzględnej dla grupy badanej wynoszą 0,85 dla skali G, 0,82 dla skali TAS, 0,87 dla skali ES, 0,81 dla skali DIS, 0,82 dla skali BS oraz 0,77 dla skali I.

Inwentarz Perspektywy Czasowej Zimbardo

Do pomiaru zmiennej Perspektywa czasowa użyto Inwentarza Perspektywy Czasowej (Zimbardo, Boyd, 2009). Kwestionariusz ma charakter samoopisowy. Składa się z 54 pozycji dotyczących zachowań lub postaw związanych z czasem. Osoba badana ocenia na pięciostopniowej skali, na ile dane stwierdzenie jest dla niej prawdziwe lub charakterystyczne (od „bardzo nieprawdziwe” – 1, do „bardzo prawdziwe” – 5). Pozycje kwestionariusza tworzą pięć skal:

- perspektywa przeszłościowa pozytywna,
- perspektywa przeszłościowa negatywna,
- perspektywa terażniejsza fatalistyczna,
- perspektywa terażniejsza hedonistyczna,
- perspektywa przyszła.

Wyższy wynik w danej skali oznacza większą siłę danej perspektywy postrzegania czasu u osoby badanej.

Właściwości psychometryczne Inwentarza Perspektywy Czasowej Zimbardo są zadowalające. Rzetelność została oszacowana metodą zgodności wewnętrznej przez

obliczenie współczynników alfa Cronbacha. Wartości współczynników dla grupy badanej wynoszą 0,72 dla perspektywy przeszłościowej pozytywnej, 0,77 dla perspektywy przeszłościowej negatywnej, 0,58 dla perspektywy terażniejszej fatalistycznej, 0,69 dla perspektywy terażniejszej hedonistycznej oraz 0,63 dla perspektywy przyszłej. Rzetelność pomiaru dla wyniku ogólnego wyniosła $\alpha = 0,69$.

Kwestionariusz Aktywności

Do pomiaru zmiennej zachowania ryzykowne wykorzystano Kwestionariusz Aktywności (XY, maszynopis niepublikowany). Ma on charakter samoopisowy. Składa się z 17 pozycji dotyczących częstości podejmowania zachowań ryzykownych. Osoba badana ocenia na pięciostopniowej skali, jak często zdarza jej się podejmować dane zachowanie (1 – „nigdy lub bardzo rzadko”, 2 – „rzadko”, 3 – „czasami”, 4 – „często”, 5 – „bardzo często”). Pozycje kwestionariusza tworzą dwie skale:

- zachowania ryzykowne pozytywne,
- zachowania ryzykowne negatywne.

Do ZRP zaliczono: podróżowanie autostopem podczas wakacji, uczestniczenie w paradach i demonstracjach ulicznych, wybieranie nieznanymi tras i dróg na skrót, branie udziału w programach telewizyjnych, wyróżnianie się z tłumu oryginalnym wyglądem, wystąpienia na forum publicznym, sporty ekstremalne oraz chodzenie do wesołego miasteczka. Do ZRN zaliczono: wagarowanie, palenie papierosów, picie alkoholu, zażywanie narkotyków, ignorowanie przepisów drogowych, kontakty seksualne bez zabezpieczeń, bójki, ściąganie i niszczenie cudzej wartości.

Wyższy wynik w danej skali oznacza częstsze podejmowanie zachowań ryzykownych pozytywnych lub negatywnych.

Właściwości psychometryczne kwestionariusza zachowań ryzykownych są zadowalające. Rzetelność została oszacowana metodą zgodności wewnętrznej przez obliczenie współczynników alfa Cronbacha. Rzetelność skali pozytywnych zachowań ryzykownych wyniosła $\alpha = 0,78$, a rzetelność skali negatywnych zachowań ryzykownych – $\alpha = 0,82$. Rzetelność pomiaru dla wyniku ogólnego wyniosła $\alpha = 0,86$.

Skala „S” Kwestionariusza Faces III

Do diagnozy spójności rodziny zastosowano skalę „S” (Skalę Spójności) kwestionariusza Faces III stworzoną przez Davida H. Olsona (Olson, Sprenkle, Russel, 1979; Cierpka, 2000). Skala „S” ma charakter samoopisowy i składa się z 10 twierdzeń dotyczących specyfiki funkcjonowania rodziny pochodzenia. Osoby badane oceniają na pięciostopniowej skali (1 – „prawie nigdy”, 2 – „raczej rzadko”, 3 – „czasami”, 4 – „często”, 5 – „prawie zawsze”), jak często występują w ich rodzinie pewne zachowania, postawy. Suma punktów uzyskanych przez osobę badaną stanowi miarę postrzeganej przez nią spójności rodziny. Wyodrębnia się cztery rodzaje spójności rodziny: 1) brak więzi, 2) podział, 3) powiązanie, 4) splątanie. Dla potrzeb prezentowanej pracy wykorzystano dane pochodzące od osób badanych, których wyniki znalazły się w II i III przedziale.

Rzetelność została oszacowana metodą zgodności wewnętrznej przez obliczenie współczynników alfa Cronbacha. Rzetelność Skali „S” była niska, wyniosła $\alpha = 0,32$. Test ten był wykorzystany jedynie do selekcji dzieci z względnie dobrze funkcjonujących rodzin.

WYNIKI

Analizę statystyczną danych rozpoczęto od weryfikacji rozkładów zmiennych. W jej wyniku okazało się, że zmienne: przeszła negatywna perspektywa czasowa ($W(80) = 0,092$; $p < 0,092$), terażniejsza hedonistyczna ($W(80) = 0,064$; $p < 0,200$), terażniejsza fatalistyczna ($W(80) = 0,107$; $p < 0,071$), przyszła ($W(80) = 0,075$; $p < 0,200$) oraz zachowania ryzykowne pozytywne ($W(80) = 0,081$; $p < 0,200$), poszukiwanie wrażeń ($W(80) = 0,099$; $p < 0,051$), w tym rozhamowanie ($W(80) = 0,097$; $p < 0,061$), mają rozkłady nieodbiegające istotnie od rozkładu normalnego w trzech badanych grupach. Dla pozostałych zmiennych rozkłady odbiegają od normalnego. W celu sprawdzenia normalności rozkładów przeprowadzono test Saphiro-Wilka w podziale na grupę I (młodzież z rodzin pełnych i spójnych) i grupę II (młodzież z domu dziecka) dla zmiennych: perspektywa czasowa, zachowania ryzykowne pozytywne i negatywne oraz poszukiwanie wrażeń. Wyniki przedstawione zostały w tabeli 11. (zob. załącznik).

Tabela 2. przedstawia statystyki opisowe dla analizowanych zmiennych dla wszystkich osób badanych, natomiast tabele: 12. i 13. (zob. załącznik) prezentują statystyki opisowe w podziale na grupy: grupa I – młodzież z rodzin pełnych i spójnych oraz grupa II – młodzież z domu dziecka.

TABELA 2. Statystyki opisowe ($N = 80$)

Kwestionariusz	Wskaźnik	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min	Max
Inwentarz Perspektywy Czasowej	Przeszłościowa – pozytywna PC	3,50	0,59	1,00	4,33
	Przeszłościowa – negatywna PC	3,21	0,67	1,80	4,80
	Teraźniejsza – hedonistyczna PC	3,51	0,45	2,47	4,67
	Teraźniejsza – fatalistyczna PC	2,85	0,56	1,56	4,22
	Przyszła PC	3,17	0,45	2,08	4,23
Kwestionariusz Aktywności	Zachowania ryzykowne pozytywne	2,53	0,65	1,00	4,38
	Zachowania ryzykowne negatywne	2,12	0,59	1,22	4,11
Test Zainteresowań i Preferencji	Poszukiwanie wrażeń – skala ogólna	10,25	3,14	3,00	16,00
	Poszukiwanie grozy i przygód	8,95	2,80	2,00	14,00
	Poszukiwanie doznań	8,29	2,64	2,00	13,00
	Rozhamowanie	7,96	3,25	2,00	15,00
	Wrażliwość na nudę	8,81	3,29	1,00	15,00
	Stymulacja intelektualno-poznawcza	4,64	1,59	1,00	7,00

M – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; Min – wynik minimalny; Max – wynik maksymalny
Źródło: opracowanie własne.

Aby odpowiedzieć na pytanie, czy istnieją związki pomiędzy potrzebą poszukiwania wrażeń a perspektywą czasową w badanej grupie nastolatków, sprawdzono korelację pomiędzy tymi zmiennymi. Otrzymane współczynniki korelacji Pearsona wykazują, że potrzeba wrażeń silnie wiąże się z perspektywą terażniejszą hedonistyczną (r -Pearsona = 0,52; $p < 0,01$), tzn. nastawienie na doznawanie przyjemności w terażniejszości jest najsilniej związane z potrzebą poszukiwania wrażeń. Schemat badania nie pozwala na formułowanie wniosków przyczynowych, jednak odwołując się do teorii, możemy przypuszczać, że osoby o dużej potrzebie poszukiwania wrażeń są

skoncentrowane na terażniejszości, dążą do zapewnienia sobie optymalnej wysokiej stymulacji. Odraczenie gratyfikacji (w tym przypadku silnej stymulacji) jest dla nich zbyt dużym wyzwaniem. Tabela 3 obrazuje również zależności pomiędzy podskalami potrzeby poszukiwania wrażeń a perspektywami czasowymi. Widać, że silne i istotne związki występują pomiędzy wrażliwością na nudę, poszukiwaniem doznań i rozhamowaniem a terażniejszą – hedonistyczną perspektywą czasową (zob. tabela 3), co wzmacnia wcześniejszy wniosek. Warto zaznaczyć, że przyszła perspektywa czasowa istotnie ujemnie koreluje z rozhamowaniem (r -Pearsona = $-0,25$; $p < 0,05$), a pozytywnie – z zapotrzebowaniem na stymulację intelektualną (r -Pearsona = $0,37$; $p < 0,01$). Wymiar zapotrzebowanie na stymulację intelektualną ujemnie koreluje z rozhamowaniem. Podsumowując, określone nastawienie do czasu jest związane z potrzebą poszukiwania wrażeń. Być może potrzeba poszukiwania wrażeń jako uwarunkowana temperamentalnie (biologicznie) jest istotnym czynnikiem, który określa typ doświadczeń na osi czasu. Dzieci o dużym zapotrzebowaniu na stymulację angażują się w sytuacje lub też wywołują sytuacje mające dostarczyć im dużej dawki doznań tu i teraz. Mają niską zdolność do odraczenia gratyfikacji i być może niższą zdolność do wybiegania w przyszłość, z czym związane jest przewidywanie konsekwencji swoich zachowań.

TABELA 3. Współczynniki korelacji r -Pearsona między wynikiem ogólnym w skali poszukiwanie wrażeń i jej podskalami a pięcioma rodzajami perspektywy czasowej

$n = 80$		Przeszłościowa – pozytywna PC	Przeszłościowa – negatywna PC	Terażniejsza – hedonistyczna PC	Terażniejsza – fatalistyczna PC	Przyszła PC
Poszukiwanie wrażeń – skala ogólna	r	-0,14	0,06	0,52**	0,15	-0,17
	p	0,229	0,568	0,000	0,182	0,133
Poszukiwanie grozy i przygód	r	0,00	-0,15	0,20	-0,08	0,01
	p	0,978	0,184	0,075	0,511	0,932
Poszukiwanie doznań	r	-0,18	0,20	0,39**	0,15	-0,20
	p	0,121	0,084	0,000	0,184	0,081
Rozhamowanie	r	-0,22*	0,07	0,33**	0,19	-0,25*
	p	0,050	0,512	0,002	0,100	0,026
Wrażliwość na nudę	r	-0,02	-0,02	0,42**	0,14	0,06
	p	0,893	0,832	0,000	0,227	0,613
Stymulacja intelektualno-poznawcza	r	0,24*	-0,12	0,03	-0,23*	0,37**
	p	0,029	0,313	0,757	0,043	0,001

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$;

Źródło: opracowanie własne.

Potrzeba poszukiwania wrażeń wiąże się z zachowaniami ryzykownymi. W prezentowanych badaniach uwzględniono podział na ZRP i ZRN. Tabela 4 obrazuje otrzymane zależności pomiędzy potrzebą poszukiwania wrażeń a ZRP i ZRN. Charakter tych zachowań jest różny, co ma także swój wyraz w przedstawionych zależnościach. ZRP i ZRN wiążą się, jak było do przewidzenia, z potrzebą poszukiwania wrażeń, chociaż

w różny sposób. Przy czym szczególnie silna korelacja występuje pomiędzy ZRP a potrzebą poszukiwania wrażeń (r -Pearsona = 0,56; $p < 0,001$). Podejmowanie ZRN jest słabiej związane z potrzebą poszukiwania wrażeń (r -Pearsona = 0,31; $p < 0,01$). Zatem wysokie zapotrzebowanie na stymulację skłania do podejmowania ZR, ale w szczególności ZRP. Może to wskazywać na istnienie czynników ochronnych, które powstrzymują dorastających do ZRN. W opisywanym badaniu poszukujemy właśnie takich czynników.

Zachowania ryzykowne wiążą się silnie z wymiarem rozhamowanie. Osoby niemające tzw. hamulców, czyli zinternalizowanych norm i zasad postępowania, czując się bezkarnie, często przejawiają ZRN (r -Pearsona = 0,55; $p < 0,001$) i stosunkowo często ZRP (r -Pearsona = 0,44; $p < 0,001$). Związek rozhamowania z ZRN jest większy niż z ZRP. Poszukiwanie doznań podobnie silnie wiąże się z ZRP (r -Pearsona = 0,33; $p < 0,01$) jak i ZRN (r -Pearsona = 0,32; $p < 0,01$). Natomiast poszukiwanie grozy i przygód oraz wrażliwość na nudę wiążą się istotnie z ZRP (odpowiednio: r -Pearsona = 0,43; $p < 0,001$; r -Pearsona = 0,49; $p < 0,001$). Warto również zauważyć, że zapotrzebowanie na stymulację intelektualną koreluje negatywnie z ZRN (r -Pearsona = -0,21; $p < 0,1$) na poziomie tendencji. Może to oznaczać, że lepsze funkcjonowanie poznawcze odgrywa rolę ochronną przed podejmowaniem jedynie ZRN przez dorastających, chociaż nie jest to rola decydująca.

TABELA 4. Współczynniki korelacji r -Pearsona między zachowaniami ryzykownymi pozytywnymi i negatywnymi a poszukiwaniem wrażeń i jego podskalami

$N = 80$	Zachowania ryzykowne pozytywne	Zachowania ryzykowne negatywne
Poszukiwanie wrażeń – skala ogólna	0,56**	0,31**
Poszukiwanie grozy i przygód	0,43**	0,070
Poszukiwanie doznań	0,33**	0,32**
Rozhamowanie	0,44**	0,55**
Wrażliwość na nudę	0,49**	0,18
Stymulacja intelektualno-poznawcza	0,08	-0,21

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; ^ $p < 0,1$

Źródło: opracowanie własne.

Interesujące zależności występują także pomiędzy ZRN i ZRP a poszczególnymi rodzajami perspektywy czasowej (zob. tabela 5). ZRP silnie wiążą się z terażniejszą perspektywą hedonistyczną. Natomiast ZRN wiążą się silnie pozytywnie z perspektywą przeszłościową negatywną oraz terażniejszą hedonistyczną, dużo słabiej z perspektywą terażniejszą fatalistyczną (na poziomie tendencji) oraz silnie negatywnie z pozytywną perspektywą przeszłościową oraz z przyszłą perspektywą. Hedonistyczne podejście do życia sprzyja podejmowaniu zarówno ZRP, jak i ZRN. Jednakże w przypadku ZRN istotna jest inna konfiguracja nastawienia czasowego niż w ZRP. Negatywne doświadczenia jednostki, znajdujące swój wyraz w negatywnym nastawieniu do przeszłości, sprzyjają ZRN. Podobnie, wspomniana perspektywa terażniejsza hedonistyczna sprzyja ZRN. Natomiast perspektywa przeszłościowa pozytywna, czyli dobre dotychczasowe doświadczenia i związane z nimi wspomnienia, odgrywają rolę

TABELA 5. Współczynniki korelacji r Pearsona między zachowaniami ryzykownymi pozytywnymi i negatywnymi a perspektywą czasową i jej skalami

$N = 80$	Zachowania ryzykowne pozytywne	Zachowania ryzykowne negatywne
Przeszłościowa – pozytywna PC	-0,11	-0,44***
Przeszłościowa – negatywna PC	0,05	0,27*
Teraźniejsza – hedonistyczna PC	0,43**	0,40**
Teraźniejsza – fatalistyczna PC	0,08	0,20 [^]
Przyszła PC	-0,01	-0,43***

*** $p < 0,01$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; [^] $p < 0,1$

Źródło: opracowanie własne.

ochronną przed ZRN. Taką funkcję pełni również przyszłościowa perspektywa czasowa. Obie te perspektywy mają znaczenie jedynie w przypadku ZRN.

Kolejną zmienną, najważniejszą, uwzględnioną w proponowanym modelu badań jest środowisko wychowawcze.

Przedstawione zależności zostały również przeanalizowane w całej grupie badanych, czyli w grupie dorastających pochodzących z „dobrych” rodzin (G1.) oraz w grupie dorastających wychowujących się poza rodziną, czyli w domu dziecka (G2.), łącznie. Obecnie przejdziemy do porównań pomiędzy wyodrębnionymi grupami, aby zobaczyć, jak różnią się one pod względem wybranych zmiennych w sposób istotny statystycznie.

Nastolatki pochodzące z dobrych rodzin różnią się generalnie pod względem nasilenia potrzeby poszukiwania wrażeń od wychowywanych w domu dziecka (wynik ogólny). Należy jednak zauważyć, że istotna różnica występuje w zakresie rozhamowania, a jest to wymiar najsilniej korelujący z ZR (Zaleskiewicz, 2005), przy czym osoby wychowujące się poza rodziną charakteryzują się wyższym poziomem rozhamowania. Istotna różnica wystąpiła również w zakresie zapotrzebowania na stymulację intelektualną na korzyść dorastających pochodzących z dobrych rodzin (zob. tabela 6). Może to oznaczać, że badani z G1. mają lepiej rozwinięte zainteresowania intelektualne

TABELA 6. Porównanie poziomu poszukiwania wrażeń w podziale na podskale między młodzieżą z rodzin pełnych i spójnych (G1.) a młodzieżą z domu dziecka (G2.)

	Grupa 1. $n = 41$		Grupa 2. $n = 39$		t	Istotność (dwustronna)
	M	SD	M	SD		
Poszukiwanie wrażeń – skala ogólna	9,97	3,09	10,54	3,19	-0,80	<i>ni</i>
Poszukiwanie grozy i przygód	9,22	2,70	8,67	2,90	0,88	<i>ni</i>
Poszukiwanie doznań	7,80	2,87	8,79	2,30	-1,69	<i>ni</i>
Rozhamowanie	7,22	3,39	8,74	2,95	-2,14	0,04
Wrażliwość na nudę	9,07	3,62	8,54	2,92	0,72	<i>ni</i>
Stymulacja intelektualno-poznawcza	5,54	1,12	3,70	1,45	$U = 271,50$	0,001

Źródło: opracowanie własne.

i być może również wyższy poziom inteligencji. Cechy te mogą mieć znaczenie przy decydowaniu się na ZR.

Porównanie osób z G1. i G2. pod względem perspektywy czasowej obrazuje tabela 7. Młodzież z tych grup nie różni się nasileniem perspektywy terażniejszej hedonistycznej. Natomiast różni się w pozostałych rodzajach perspektywy czasowej. Osoby wychowywane w rodzinach mają istotnie wyższe wyniki na skali przeszłościowa pozytywna perspektywa czasowa oraz przyszłościowa perspektywa czasowa. Natomiast osoby z G2., czyli wychowujące się w domu dziecka, uzyskały wyższe wyniki w zakresie przeszłościowej negatywnej perspektywy czasowej oraz w zakresie terażniejszej fatalistycznej perspektywy czasowej. Wyniki te wskazują, że młodzież z domu dziecka ma istotnie więcej negatywnych doświadczeń życiowych i mniej optymistyczne nastawienie do świata i do przyszłości, co odzwierciedla terażniejsza fatalistyczna perspektywa czasowa.

TABELA 7. Porównanie wyników na skalach perspektywy czasowej między młodzieżą z rodzin pełnych i spójnych (G1.) a młodzieżą z domu dziecka (G2.)

	Grupa 1. <i>n</i> = 41		Grupa 2. <i>n</i> = 39		<i>t</i>	Istotność (dwustronna)
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>		
Przeszłościowa – pozytywna PC	3,67	0,45	3,32	0,67	2,80	0,006
Przeszłościowa – negatywna PC	2,95	0,62	3,48	0,61	-3,90	0,001
Terażniejsza – hedonistyczna PC	3,47	0,45	3,55	0,45	-0,77	<i>ni</i>
Terażniejsza – fatalistyczna PC	2,63	0,52	3,07	0,51	-3,81	0,001
Przyszła PC	3,34	0,43	2,99	0,41	3,75	0,001

Źródło: opracowanie własne.

Przedstawione porównania mogą okazać się istotne dla zrozumienia zaprezentowanych dalej wyników dotyczących głównego zagadnienia, czyli podejmowania ZR i ich uwarunkowań.

W celu weryfikacji drugiej hipotezy, zakładającej związek środowiska wychowawczego z częstością podejmowania zachowań ryzykownych, przeprowadzono analizę testem t-Studenta dla grup niezależnych (zob. tabela 8).

Wyniki przedstawione w tabeli 8. wskazują, że grupy nie różnią się pomiędzy sobą pod względem częstości zachowań ryzykownych pozytywnych. Natomiast młodzież z domu dziecka (G2.) istotnie częściej podejmuje zachowania ryzykowne negatywne niż młodzież z rodzin pełnych z spójnych (G1.). Tabela 16 (zob. załącznik) pokazuje, pod względem jakich ZR wybrane grupy się różnią. Aby sprawdzić, jakie rodzaje zachowań ryzykownych podejmuje częściej młodzież z rodzin pełnych spójnych, a jakie – młodzież z domu dziecka, przeprowadzono analizę testem rangowym U Manna-Whitneya. Stwierdzono brak różnic między grupami w częstości podróżowania autostopem podczas wakacji, uczestniczenia w paradach i demonstracjach ulicznych, wybierania nieznanymi tras i dróg na skróty, wagarowania, brania udziału w programach telewizyjnych, wyróżniania się z tłumu oryginalnym wyglądem, ignorowania przepisów drogowych oraz chodzenia do wesołego miasteczka. Młodzież z rodzin pełnych i spójnych częściej pije alkohol oraz zgłasza się do zaprezentowania swoich umiejętno-

TABELA 8. Porównanie częstości podejmowania zachowań ryzykownych pozytywnych i negatywnych między młodzieżą z rodzin pełnych i spójnych (G1.) a młodzieżą z domu dziecka (G2.)

	G1.		G2.		<i>t</i>	Istotność (dwustronna)
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>		
Zachowania ryzykowne pozytywne	2,51	0,58	2,54	0,72	-0,24	<i>ni</i>
Zachowania ryzykowne negatywne	1,9	0,44	2,36	0,64	-3,72	0,001

M – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; *t* – wynik testu t-Studenta

ści na forum publicznym. Młodzież z domu dziecka istotnie częściej sięga po papierosy i narkotyki, uczestniczy w bójkach, podejmuje kontakty seksualne bez zabezpieczeń, ściąga na sprawdzianach lub przepisuje prace od innych, uprawia sporty, które podnoszą poziom adrenaliny, oraz umyślnie niszczy cudzą własność. Warto zaznaczyć, że w przypadku zachowań ryzykownych negatywnych jedynie picie alkoholu jest częstsze w grupie młodzieży pochodzącej z dobrych rodzin. Jeżeli chodzi o ZRP, wystąpiły dwie ciekawe zależności. Uprawianie sportów ekstremalnych jest istotnie częstsze wśród młodzieży z domów dziecka, wystąpienia publiczne zaś istotnie częściej podejmują dorastający wychowywani w rodzinie.

Sprawdzono także, jakie zależności występują w grupie nastolatków pochodzących z dobrych rodzin i w grupie nastolatków z domu dziecka (zob. tabela 9). W obu grupach związki z potrzebą poszukiwania wrażeń są silniejsze w przypadku ZRP niż ZRN, poza związkami pomiędzy rozhamowaniem a ZRN. Generalnie potrzeba poszukiwania wrażeń silniej wiąże się z ZRN w grupie G1. Można zatem wnioskować, że w G2. zależności te są modyfikowane przez inne czynniki, np. związane z frustracją lub niższym poziomem internalizacji norm społecznych. Na poszczególnych wymiarach zależności pomiędzy nimi a ZRP i ZRN w obu grupach różnią się (zob. tabela 9). W przypadku G1. nie występuje korelacja ZRP i ZRN z wynikami na skali poszukiwaniem doznań, podczas gdy w G2. w przypadku ZRP związek ten jest silny (zob. tabela 9).

Tabela 10. przedstawia korelacje pomiędzy ZRP i ZRN a perspektywami czasowymi w obu grupach. Najsilniejsze zależności występują w grupie G1., czyli wśród nastolatków z dobrych rodzin. W tej grupie perspektywa terażniejsza jest najsilniej związana z potrzebą poszukiwania wrażeń, ale także istotnie ujemnie z perspektywą przeszłościową pozytywną. Można zaryzykować stwierdzenie, że osoby wychowujące się w dobrych rodzinach i charakteryzujące się wysoką potrzebą poszukiwania wrażeń (wynik ogólny) cechuje hedonistyczne nastawienie do życia oraz nastawienie na dostarczanie sobie przyjemności tu i teraz. Jednocześnie widać, że osoby o wysokiej potrzebie poszukiwania wrażeń mają mniej pozytywnych doświadczeń, co wyraża się niższym wynikiem na skali przeszłej perspektywy czasowej pozytywnej. Być może dzieci o wysokiej potrzebie poszukiwania wrażeń sprawiają więcej kłopotów wychowawczych, za czym przemawia również korelacja pomiędzy rozhamowaniem a przeszłą perspektywą czasową pozytywną (r -Pearsona = $-0,35$, $p < 0,05$) i mają mniej przyjemne wspomnienia z poprzednich okresów życia. Wśród młodzieży z domu dziecka, podobnie jak w G1., występuje silne skorelowanie potrzeby poszukiwania wrażeń z terażniejszą perspektywą hedonistyczną. Natomiast nie występują istotne zależności pomiędzy pozostałymi perspektywami czasowymi a potrzebą poszukiwania wrażeń.

TABELA 9. Współczynniki korelacji r-Pearsona między zachowaniami ryzykownymi pozytywnymi i negatywnymi a poszukiwaniem wrażeń i jego podskalami w grupie G1. – młodzieży z rodzin pełnych i spójnych ($N = 41$) i w grupie G2. – młodzieży z domu dziecka ($N = 39$)

		Zachowania ryzykowne pozytywne	Zachowania ryzykowne negatywne
Poszukiwanie wrażeń – skala ogólna	G1.	0,55**	0,39 [^]
	G2.	0,57**	0,25
Poszukiwanie grozy i przygód	G1.	0,44**	0,08
	G2.	0,44**	0,15
Poszukiwanie doznań	G1.	0,20	0,29 [^]
	G2.	0,49**	0,29 [^]
Rozhamowanie	G1.	0,43**	0,55**
	G2.	0,48**	0,50**
Wrażliwość na nudę	G1.	0,46**	0,20
	G2.	0,57**	0,28 [^]
Stymulacja intelektualno- poznawcza	G1.	0,17	-0,24
	G2.	0,08	0,18

** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; [^] $p < 0,1$

Źródło: opracowanie własne.

TABELA 10. Wyniki analizy regresji związku poszukiwania wrażeń, środowiska wychowawczego, terażniejszej i przyszłej perspektywy czasowej z częstością podejmowania zachowań ryzykownych pozytywnych

Model I $N = 80$	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynniki standaryzo- wane	t	Istotność
	B	Błąd standardowy	Beta		
(Stała)	-0,13	0,80		-0,16	0,875
Poszukiwanie wrażeń – skala ogólna	0,10	0,02	0,47	4,27	0,000
Środowisko wychowawcze	0,02	0,13	0,01	0,14	0,893
Teraźniejsza hedonistyczna PC	0,31	0,16	0,21	1,95	0,054
Przyszła PC	0,17	0,15	0,12	1,16	0,249

a. Zmienna zależna: zachowania ryzykowne pozytywne

Źródło: opracowanie własne.

Zwieńczeniem analiz statystycznych jest analiza regresji, która pozwoliła zweryfikować, jaką rolę odgrywają wybrane zmienne w pojawianiu się ZRP i ZRN. Przeprowadzono regresje metodą wprowadzania zmiennych. W pierwszym modelu zmienną zależną była zmienna zachowania ryzykowne pozytywne, a predyktorami: poszukiwanie wrażeń, środowisko wychowawcze, terażniejsza hedonistyczna i przyszła perspektywa czasowa. Model okazał się dobrze dopasowany do danych, $F(4,75) = 10,20$;

$p < 0,01$ i wyjaśnia 32% wariacji zmiennej zależnej. Dwie z czterech zmiennych pozwalają w istotny sposób przewidywać poziom zmiennej zależnej: poszukiwanie wrażeń oraz terażniejsza hedonistyczna perspektywa czasowa (zob. tabela 10).

Poszukiwanie wrażeń jest silnym dodatnim predyktorem podejmowania zachowań ryzykownych pozytywnych. Terażniejsza hedonistyczna perspektywa czasowa jest dodatnim predyktorem, chociaż słabszym niż poszukiwanie wrażeń.

W drugim modelu zmienną zależną była zmienna zachowania ryzykowne negatywne, a predyktorami: poszukiwanie wrażeń, środowisko wychowawcze, terażniejsza hedonistyczna i przyszła perspektywa czasowa. Model okazał się dobrze dopasowany do danych, $F(4,75) = 10,17$; $p < 0,01$ i wyjaśnia 32% wariacji zmiennej zależnej. Trzy z czterech predyktorów pozwalają w istotny sposób przewidywać częstość podejmowania zachowań ryzykownych negatywnych: środowisko wychowawcze oraz terażniejsza hedonistyczna i przyszła perspektywa czasowa (zob. tabela 11).

TABELA 11. Analiza regresji związku poszukiwania wrażeń, środowiska wychowawczego, terażniejszej i przyszłej perspektywy czasowej z częstością podejmowania zachowań ryzykownych negatywnych

Model II <i>N</i> = 80	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynniki standaryzowane	<i>t</i>	Istotność
	B	Błąd standardowy	Beta		
(Stała)	1,30	0,72		1,80	0,076
Poszukiwanie wrażeń – skala ogólna	0,02	0,02	0,11	0,96	0,339
Środowisko wychowawcze	0,30	0,12	0,26	2,54	0,013
Terażniejsza hedonistyczna PC	0,36	0,14	0,27	2,48	0,015
Przyszła PC	-0,34	0,13	-0,26	-2,52	0,014

a. Zmienna zależna: zachowania ryzykowne negatywne

Źródło: opracowanie własne.

Zależność między predyktorem środowisko wychowawcze a zmienną zależną jest dodatnia. Terażniejsza hedonistyczna perspektywa czasowa również jest dodatnim predyktorem o porównywalnej sile wpływu. Zależność między predyktorem przyszła perspektywa czasowa a zachowaniami ryzykownymi negatywnymi jest równie silna, ale ujemna.

Wyniki analizy regresji wskazują, że inna konfiguracja czynników ma znaczenie w przypadku ZRP, a inna – w przypadku ZRN. ZRP są wyjaśniane przede wszystkim przez potrzebę poszukiwania wrażeń, co wydaje się oczywiste w związku z definicją tego konstrukt, oraz przez terażniejszą hedonistyczną perspektywę czasową. Środowisko wychowawcze nie odgrywa w tym przypadku żadnej roli. Inaczej mówiąc, o podejmowaniu ZRP decyduje zapotrzebowanie na stymulację i być może wiek osób badanych, czyli fakt, że znajdują się w okresie dorastania, w którym to ZR pełnią ważne funkcje rozwojowe (Ostaszewski, 2014; Obuchowska, 2000). ZRN są w znaczenie słabszym stopniu zależne od potrzeby poszukiwania wrażeń. Istotne i podobne znaczenie ma środowisko wychowawcze oraz terażniejsza hedonistyczna perspektywa czasowa. Te właściwości osoby sprzyjają podejmowaniu ZRN; młodzież z domu dziecka

podejmuje je częściej. Nastawienie na bezpośrednią gratyfikację, podobnie jak w przypadku ZRP, jest istotnym predyktorem ZRN. Należy natomiast zauważyć, że przyszła perspektywa czasowa również uczestniczy w wyjaśnianiu podejmowania ZRN, ale jej rola jest przeciwna niż poprzednich czynników. Przyszła perspektywa czasowa odgrywa rolę ochronną, ponieważ im jest lepiej rozwinięta, tym mniejsze nasilenie ZRN. Zatem w przypadku ZRN potrzeba poszukiwania wrażeń, chociaż ma znaczenie, to nie decyduje o ich podejmowaniu. Natomiast wychowanie w środowisku pozarodzinnym sprzyja im, a rozwinięte myślenie o przyszłości, zdolność do wybiegania w przyszłość, sprawia, że osoba jest mniej skłonna do ich przejawiania.

DYSKUSJA WYNIKÓW

Otrzymane rezultaty potwierdzają oczywisty związek potrzeby poszukiwania wrażeń z ZR. Potrzeba ta wchodzi jednak w inne relacje z ZRP i ZRN. Związek ten jest silniejszy w przypadku ZRP, co może świadczyć o umiejętności oceniania ryzyka przez osoby dorastające i wybierania takich ZR, które są społecznie akceptowane i także mniej groźne. Być może jest też tak, że inne czynniki, np. przyszła i przeszła pozytywna perspektywa czasowa, chronią młode osoby przed podejmowaniem ZRN i dzięki temu wysoką potrzebę doznań zaspokajają one w aprobowany sposób. Hipotezę tę potwierdzają wyniki dotyczące związków ZRP i ZRN z perspektywą czasową.

Nasilenie ZRP i ZRN wiąże się z siłą przyszłej, terażniejszej hedonistycznej oraz przeszłościowej pozytywnej perspektywy czasowej. Osoby charakteryzujące się rozwiniętą przyszłą perspektywą czasową i przeszłościową pozytywną perspektywą czasową rzadziej podejmują ZRN. Wyniki te pokazują, jak ważną rolę odgrywają w grupie młodzieży nastawienie na przyszłość i pozytywne wspomnienia z przeszłości (Jakubowska, 2012; Kruger i in., 2008). Silna terażniejsza hedonistyczna perspektywa czasowa sprzyja zarówno ZRN, jak i ZRP. Jak już wspomniano, silniejsza zależność wystąpiła w przypadku ZRP – osoby z silną terażniejszą hedonistyczną perspektywą czasową częściej angażują się w ZRP niż w ZRN. Natomiast im silniejsza jest terażniejsza hedonistyczna i przeszła negatywna perspektywa czasowa, tym częściej występują ZRN. Nie stwierdzono różnic między osobami o słabej i silnej terażniejszej fatalistycznej perspektywie czasowej, co może świadczyć o tym, że siła terażniejszej fatalistycznej perspektywy czasowej nie ma wpływu na częstość podejmowania zachowań ryzykownych.

Reasumując, obie perspektywy: przeszła pozytywna oraz przyszła pełnią funkcję ochronną i minimalizują prawdopodobieństwo podjęcia zachowań ZRN przez nastolatków. Pozytywne doświadczenia z przeszłości świadczą o wzrastaniu w bezpiecznym, przyjaznym otoczeniu, które może dawać dziecku poczucie własnej wartości i sprawstwa (Grusec, Hastings, 2008; Grusec, 2011). Takie właściwości pozwalają zaspokajać potrzebę eksperymentowania i weryfikowania swoich możliwości w okresie dorastania poprzez zaangażowanie się w ZRP zamiast w negatywne. Natomiast przyszła perspektywa czasowa, która wiąże się z wybieganiem w przyszłość i przewidywaniem efektów swoich bieżących zachowań, hamuje tendencję do ZRN i ogranicza zaangażowanie się w takie zachowania.

Kolejna kwestia dotyczy tego, czy środowisko wychowawcze ma wpływ na formowanie się perspektywy czasowej. Warto przyjrzeć się sile poszczególnych perspektyw czasowych (zob. tabela 7). U młodzieży z rodzin pełnych i spójnych najsilniejsza jest przeszłościowa pozytywna, następnie – terażniejsza hedonistyczna, przyszła,

przeszłościowa negatywna i terazniejsza fatalistyczna perspektywa czasowa. W przypadku grupy drugiej kolejność jest zupełnie inna: najsilniejsza jest terazniejsza hedonistyczna, następnie – przeszłościowa negatywna, przeszłościowa pozytywna, terazniejsza fatalistyczna i na końcu znajduje się przyszła perspektywa czasowa. Może to świadczyć o tym, że młodzież z domów dziecka, mając złe wspomnienia, ucieka od nich, koncentrując się na terazniejszości, i woli nie wybiegać w przyszłość. Przyszłość może wydawać się zagrażająca, ponieważ nie ma wokoło osób, na których można polegać, które dadzą wsparcie i na które można liczyć (Grusec, 2011; Grousec, Davidov, 2010). W efekcie dzieci z domu dziecka rzadziej stawiają sobie cele oddalone w czasie i być może nie potrafią opracowywać strategii ich realizacji, ani też brać pod uwagę konsekwencji swoich zachowań, w tym także konsekwencji, których chciałyby uniknąć (Caffray, Schneider, 2000). Przeprowadzone badania nie pozwalają stwierdzić, czy jest to wynik działania mechanizmów obronnych, czy też brak „treningu” w stawianiu sobie celów i planowaniu ich realizacji. Młodzież z rodzin pełnych i spójnych ma lepiej rozwiniętą przeszłościową pozytywną perspektywę czasową i przyszłą perspektywę czasową. Nastolatki z pełnych rodzin prawdopodobnie zaznali w swoim dotychczasowym życiu więcej dobrych chwil i mają więcej pozytywnych wspomnień; wtedy też łatwiej ufać, że w przyszłości też tak będzie, co przejawia się silniejszym nastawieniem w stronę tego, co nadzieje i co stanie się na skutek własnej aktywności. Może to także być efektem socjalizacji w rodzinie, gdzie więcej wagi przywiązuje się do przyszłości dzieci i ukazuje im konsekwencje np. ich wyborów edukacyjnych dla ich dalszego życia.

Nie ma natomiast różnic w zakresie terazniejszej hedonistycznej perspektywy czasowej: młodzież z obu grup w takim samym stopniu aktywnie poszukuje przyjemności oraz stymulacji i cieszy się obecną chwilą. Może to wynikać ze specyfiki okresu adolescencji. W tej fazie życia człowiek odkrywa swoje nowe możliwości, cieszy się większą samodzielnością, jest skoncentrowany na sobie i swoich rówieśnikach i na odkrywaniu świata wokoło oraz świata swoich przeżyć i nowych doznań. Zachowania ryzykowne pełnią w tym okresie także specyficzną funkcję – dostarczają ekscytacji i podniecenia, sprzyjają osiągnięciu ważnych celów rozwojowych, takich jak: testowanie swoich możliwości, tworzenie swojej tożsamości, zwiększenie samodzielności i niezależności oraz poczucia przynależności do grupy rówieśniczej (Gaś, 2000; Oleszkowicz, Senejko, 2013; Ostaszewski, 2014; Studenski, 2004).

Najważniejsza hipoteza, mówiąca o wpływie środowiska wychowawczego na częstość występowania ZR u młodzieży, znalazła potwierdzenie. Zależności okazały się bardzo interesujące; młodzież z domu dziecka istotnie częściej angażuje się w ZRN niż młodzież z rodzin pełnych i spójnych, podczas gdy podobnie często podejmuje ZRP. Ciekawe są również wyniki dotyczące różnic między grupami w częstości podejmowania konkretnych zachowań ryzykownych (zob. załącznik, tabela 16). Młodzież z rodzin pełnych i spójnych o wiele częściej spożywa alkohol, ale też chętniej zgłasza się do wypowiedzi na forum publicznym. Natomiast młodzież z domu dziecka częściej sięga po papierosy, narkotyki, uczestniczy w bójkach, podejmuje kontakty seksualne bez zabezpieczeń, ściąga na sprawdzianach lub przepisuje prace od innych, uprawia sporty, które podnoszą poziom adrenaliny, oraz umyślnie niszczy cudzą własność.

Od wielu lat badacze podkreślają, że zachowania problemowe są skutkiem współdziałania wielu różnych uwarunkowań podmiotowych i sytuacyjnych, takich jak różnego rodzaju sytuacje stresowe utrudniające realizację celów rozwojowych, braki w zakresie umiejętności interpersonalnych i presja sytuacyjna (przegląd koncepcji

ZR – Ostaszewski, 2014). Młodzież z domu dziecka jest narażona na częstszy kontakt z tymi czynnikami oraz ma mniej okazji i zachęt do społecznie akceptowanego ryzyka w najbliższym otoczeniu, co może kompensować częstszymi zachowaniami negatywnymi (Ivan, Bereczkei, 2006).

Wyniki pokazują, że zarówno środowisko wychowawcze, jak i poszukiwanie wrażeń są powiązane z występowaniem zachowań ryzykownych. Środowisko wychowawcze ma wpływ na częstość podejmowania ZRN. Tak w grupach o niskim, jak i wysokim nasileniu potrzeby poszukiwania wrażeń młodzież z domu dziecka istotnie częściej podejmuje zachowania ryzykowne negatywne. Rozhamowanie jako jedyna skala różni wybrane grupy (por. Koopmans i in., 1995). Może to wynikać z sytuacji życiowej dzieci z domów dziecka, które mogą być np. bardziej obciążone genetycznie negatywnymi skłonnościami do zachowań agresywnych czy antyspołecznych. Być może wyższe nasilenie rozhamowania wiąże się u nich z wyższym poziomem napięcia, lęku, frustracji, których doświadczały i doświadczają, i które są źródłem poczucia dyskomfortu. Poprzez wyeliminowanie wpływu cechy poszukiwania wrażeń na częstość zachowań ryzykownych otrzymano wyniki, które jednoznacznie mówią o wpływie środowiska wychowawczego na częstość występowania zachowań ryzykownych. Nie zaobserwowano wpływu środowiska wychowawczego na częstość ZRP. Może to świadczyć o tym, że młodzież z obu środowisk ma podobny dostęp do ZR społecznie akceptowanych oraz że dzieci z dobrych rodzin wolą podejmować ZRP niż ZRN.

Analiza regresji dla ZRP (model I) pokazuje, że zależą one od potrzeby poszukiwania wrażeń i terażniejszej hedonistycznej perspektywy czasowej. Natomiast analiza regresji dla ZRN (model II) pozwala stwierdzić, że przynależność do środowiska wychowawczego, przyszła perspektywa czasowa (ujemny wkład w wariancję wyników) i terażniejsza hedonistyczna perspektywa czasowa sprzyjają ZRN.

Konkludując, środowisko wychowawcze ma większy wpływ na występowanie ZRN niż nasilenie cechy poszukiwanie wrażeń. Różnicy takiej nie stwierdzono w przypadku ZRP. Jak wynika z rozważań teoretycznych i przytoczonych badań, przyczyny angażowania się młodzieży w zachowania ryzykowne nie są jednoznaczne. Zjawisko to jest wciąż badane, ponieważ zachowania ryzykowne pomimo swojej funkcji rozwojowej niosą wiele zagrożeń i niebezpieczeństw dla zdrowia i dalszego rozwoju młodzieży. Analiza uzyskanych danych ukazuje różnorodne zależności pomiędzy poszukiwaniem wrażeń a perspektywą czasową, poszukiwaniem wrażeń a zachowaniami ryzykownymi, środowiskiem wychowawczym a perspektywą czasową, środowiskiem wychowawczym a ZRN. Możemy wnioskować o współwystępowaniu niektórych właściwości wewnętrznych jednostek oraz okoliczności, które mają znaczenie dla podejmowania przez nie ZR, na co pozwala schemat badania, ale także o hipotetycznym wpływie jednych na drugie, na co z kolei pozwala teoria i wcześniejsze badania, czyli o wpływie środowiska wychowawczego (a przynajmniej o jego moderującej roli lub/i wyzwalającej) na angażowanie się w aktywności ryzykowne lub brawurowe.

Środowisko wychowawcze, które kształtuje ścieżkę rozwoju dziecka, odgrywa również ważną rolę w podejmowaniu ZR. Jednakże zależności te okazały się skomplikowane i inaczej wyglądają w przypadku ZRP i ZRN. Ponadto prezentowane badania wskazują, że środowisko wychowawcze wyznacza stosunek człowieka do swojej przeszłości, terażniejszości i przyszłości. Przeszłościowa perspektywa czasowa odzwierciedla doświadczenia jednostki, a przyszła – jej zdolność stawiania celów życiowych i przewidywania przyszłych zdarzeń, w tym skutków własnych zachowań. Decyzje podejmowane w tym okresie życia mają dalekosiężne konsekwencje. Projektowanie swojego przyszłego życia

jest wielkim wyzwaniem dla młodzieży, a żeby je zrealizować, potrzebna jest rozwinięta przyszła perspektywa czasowa (Katra, 2008, 2016). Według przytoczonych w pracy badań orientacja przyszłościowa stanowi bazę dla efektywnego planowania osobistego życia. Przyszła perspektywa czasowa oznacza także branie pod uwagę dalszych konsekwencji swoich zachowań, w tym – ich możliwych niechcianych następstw, jak to wynika z badań Christine Caffray i Sandry Schneider (2000). Może więc należałoby się zastanowić, w jaki sposób można pomóc młodzieży w rozwijaniu przyszłej perspektywy czasowej? Warto podkreślić, że tym, czym stosunkowo łatwo możemy „manipulować” w procesie wychowania dorastających, jest właśnie rozwijanie przyszłej perspektywy czasowej u dzieci i młodzieży, która stanowi zarazem ważny czynnik chroniący przed ZRN.

BIBLIOGRAFIA

- (2013, Październik 23). Pobrano Sierpień 7, 2015 z lokalizacji: <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przestepczosc-nieletni/50256,dok.html>
- Bazyłak, S. (2015). *Wpływ perspektywy przyszłościowej na skłonność do poszukiwania wrażeń i zachowań ryzykownych u młodzieży z niskim i wysokim poziomem lęku*. Niepublikowana praca magisterska.
- Błażek, M., Kaźmierczak, M. (2009). Struktura rodziny pochodzenia a inteligencja emocjonalna jednostki. W: T. Rostkowska (red.), *Psychologia rodziny. Matężństwo i rodzina wobec współczesnych wyzwań* (s. 303–317). Warszawa: Difin.
- Błażek, M., Kaźmierczak, M., Lewandowska-Walter, A. (2010). Więzi uczuciowe i postawy wychowawcze w rodzinach o ograniczonych kompetencjach opiekuńczo-wychowawczych. W: T. Rostkowska, A. Jarmołowska (red.), *Rozwojowe i wychowawcze aspekty życia rodzinnego* (s. 223–236). Warszawa: Difin.
- Borowski, R., Wysocki, D. (2001). *Placówki opiekuńczo-wychowawcze*. Płock: Wydawnictwo Naukowe NOVUM.
- Brodbeck, J., Bachmann, M.S., Croudance, T.J., Brown, A. (2013). Comparing growth trajectories of risk behaviors from late adolescence. Through young adulthood: An accelerated design. *Developmental Psychology*, 49(9), 1732–1738.
- Caffray, Ch.M., Schneider, S.L. (2000). Why do they do it? Affective motivators in adolescents' decisions to participate in risk behaviours. *Cognition And Emotion*, 14(4), 543–557.
- Cierpka, A. (2000). *Wybrane aspekty etosu rodzinnego a specyfika funkcjonowania rodziny*. Niepublikowana praca doktorska, Wydział Psychologii UW, Warszawa.
- Filipczuk, H. (1988) *Wychowanie. Dziecko w placówce opiekuńczo-wychowawczej*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Freire, E., Gorman, B., Wessman, A.E. (1980). Temporal span, delay of gratification, and children's socioeconomic status. *The Journal of Genetic Psychology*, 137, 247–255.
- Gardner, M., Steinberg, L. (2005). Peer influence on risk taking, risk preference, and risky decision making in adolescence and adulthood: An experimental study. *Developmental Psychology*, 4, 625–635.
- Gaś, Z.B. (2000). *Psychoprofilaktyka. Procedury konstruowania programów wczesnej interwencji*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Grusec, J.E. (2011). Socialization processes in the family: Social and emotional development. *Annual Review of Psychology*, 62, 243–269.
- Grusec, J.E., Davidov, M. (2010). Integrating different perspectives on socialization theory and research: A domain-specific approach. *Child Development*, 81(3), 687–709.
- Grusec, J.E., Hastings, P.D. (2008). *Handbook of Socialization: Theory and Research*. New York, London: The Guilford Press.
- Gudbrandsson, B. (2006). Dzieci w instytucjach: zapobieganie instytucjonalizacji i alternatywne formy opieki w krajach europejskich. *Dziecko Krzywdzone*, 17.

- Hansen, E.B., Breivik, G. (2001). Sensation seeking as a predictor of positive and negative risk behaviour among adolescents. *Personality and Individual Differences*, 30, 627–640.
- Ivan, Z., Bereczkei, T. (2006). Parental bonding, risk-taking behavior and life history theory. *Journal of Cultural and Evolutionary Psychology*, 4, 267–275.
- Jessor, R., Turbin, M.S., Costa, F.M. (1998). Protective factors in adolescent health behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(3), 923–933.
- John-Borys, M. (red.). (2004) *Spójność rodziny a jej obraz w oczach dorastających dzieci*. Katowice: Wydawnictwo US.
- Katra, G. (2008). *Aktywność prospektywna młodzieży*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Katra, G. (2016, w druku). Superting the adolescents prospective activity. W: U. Tokarska (red.), *Applied Psychology of Time*. Warszawa: WN PWN.
- Koopmans, J., Boomsma, D., Heath, A., Doornen, L. (1995). A multivariate genetic analysis of sensation seeking. *Behaviour Genetics*, 25, 349–356.
- Kruger, D.J., Reischl, T., Zimmerman, M.A. (2008). Time perspective as a mechanism for functional developmental adaptation. *Journal of Social, Evolutionary, and Cultural Psychology*, 2, 1–22.
- Kwiatkowska, G.E., Siudem, I. (red.). (2012). *Zachowania ryzykowne*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Lens, W. (1994). Odraczenie nagrody, samokontrola i przyszłościowa perspektywa czasowa. W: A. Januszewski, P. Oleś, T. Witkowski (red.), *Wykłady z psychologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim* (s. xx–xx). Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Lens, W., Paixão, M.P., Herrera, D., Grobler, A. (2012). Future time perspective as a motivational variable: Content and extension of future goals affect the quantity and quality of motivation. *Japanese Psychological Research*, 3, 321–333.
- Lomranz, J., Shmotkin, D., Katznelson, D.B. (1983). Coherence as a measure of future time perspective in children and its relationship to delay of gratification and social class. *International Journal of Psychology*, 18, 407–413.
- Mahalik, J.R., Coley, R.L., McPherran Lombardi, C., Doyle Lynch, A., Markowitz, A.J., Jaffe, S.R. (2013). Changes in health risk behaviors for males and females from early adolescence through early adulthood. *Health Psychology*, 32(6), 685–694.
- Matyszewska, J. (2014). *Znaczenie perspektywy czasowej oraz pesymizmu/optimizmu w preferencji podejmowania ryzyka przez młodzież*. Niepublikowana praca magisterska.
- Obuchowska, I. (2000). Adolescencja. W: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (s. xx–xx). Warszawa: WN PWN.
- Obuchowska, I. (2006). Dziecko poza rodziną: wychowanie instytucjonalne. *Dziecko Krzywdzone*, 17, 87–94.
- Oleszkiewicz-Zsurzs, Z. (maszynopis niepublikowany, bez daty). Adaptacja Skali Poszukiwania Wrażeń (SSS) M. Zuckermana do warunków polskich.
- Oleszkowicz, A., Senejko, A. (2013). *Psychologia dorastania. Zmiany rozwojowe w dobie globalizacji*. Warszawa: WN PWN.
- Olson, D.H., Sprenkle, D.H., Russel, C.S. (1979). Circumplex model of marital and family systems: Cohesion and adaptability dimensions, family types, and clinical applications. *Family Process*, 18, 3–28.
- Ostaszewski, K. (2014). *Zachowania ryzykowne młodzieży w perspektywie resilienecy*. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Patterson, Ch.J., Hastings, P.D. (2008). Socialization in the context of family diversity. W: J.E. Grusec, P.D. Hastings (red.), *Handbook of Socialization: Theory and Research* (s. 328–354). New York, London: The Guilford Press.
- Płopa, M. (2011). *Psychologia rodziny. Teoria i badania*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Porkosz, M. (2011). Rola rodziny w samorozwoju młodzieży. W: E. Jurczyk-Romanowska, L. Albański (red.), *Wychowa-*

- nie w rodzinie. T. 3: *Współczesna rodzina w sytuacji zmiany* (s. 167–192). Jelenia Góra: KPSWJG.
- Schechter, D.E., Francis, C.M. (2010). A life history approach to understanding youth time preference. *Human Nature*, 21, 140–164.
- Strelau, J. (2001). *Psychologia temperamentu*. Warszawa: WN PWN.
- Studenski, R. (2004). *Ryzyko i ryzykowanie*. Katowice: Wydawnictwo US.
- Trommsdorff, G. (1983). Future orientation and socialization. *International Journal of Psychology*, 5, 381–406.
- Wyrzykowska, A. (2015). *Postawy rodzicielskie matki i ojca a podejmowanie zachowań ryzykownych przez młodzież*. Niepublikowana praca magisterska.
- Zaleśkiewicz, T. (2005). *Przyjemność czy konieczność – psychologia spostrzegania i podejmowania ryzyka*. Gdańsk: GWP.
- Zimbardo, P.G., Boyd, J.N. (1999). Putting time in perspective: A valid, reliable individual-differences metric. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(6), 1271–1288.
- Zimbardo, P.G., Boyd, J.N. (2009). *Paradoks czasu*. Warszawa: WN PWN.
- Zuckerman, M. (1995). Good and bad humors: Biochemical bases of personality and its disorders. *Psychological Science*, 6, 325–332.
- Zuckerman, M., Kuhlman, D.M. (2000). Personality and the risk taking: Common biosocial factors. *Journal of Personality*, 68, 999–1029.

ZAŁĄCZNIK

TABELA 12. Statystyki opisowe dla grupy dzieci rodzin spójnych (G1.)

Kwestionariusz	Wskaźnik	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min	Max	<i>n</i>
Inwentarz Perspektywy Czasowej	Przeszłościowa – pozytywna PC	3,68	0,45	2,3	4,20	41
	Przeszłościowa – negatywna PC	2,95	0,62	1,80	4,50	41
	Teraźniejsza – hedonistyczna PC	3,47	0,45	2,47	4,47	41
	Teraźniejsza – fatalistyczna PC	2,63	0,52	1,56	3,44	41
	Przyszła PC	3,34	0,43	2,54	4,23	41
Kwestionariusz zachowań ryzykownych	Zachowania ryzykowne pozytywne	2,51	0,59	1,25	3,75	41
	Zachowania ryzykowne negatywne	1,90	0,44	1,22	3,00	41
Test Zainteresowań i Preferencji	Poszukiwanie wrażeń – skala ogólna	9,98	3,09	4,00	16,00	41
	Poszukiwanie grozy i przygód	9,22	2,70	3,00	13,00	41
	Poszukiwanie doznań	7,80	2,87	2,00	12,00	41
	Rozhamowanie	7,22	3,39	2,00	14,00	41
	Wrażliwość na nudę	9,07	3,62	1,00	15,00	41
	Stymulacja intelektualno-poznawcza	5,54	1,12	3,00	7,00	41

M – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; Min – wynik minimalny;
 Max – wynik maksymalny; *n* – liczebność
 Źródło: opracowane własne.

TABELA 13. Statystyki opisowe młodzieży z domu dziecka (G2.)

Kwestionariusz	Wskaźnik	<i>M</i>	<i>SD</i>	Min	Max	<i>n</i>
Inwentarz Perspektywy Czasowej	Przeszłościowa – pozytywna PC	3,32	0,67	1,0	4,3	39
	Przeszłościowa – negatywna PC	3,48	0,61	2,50	4,80	39
	Teraźniejsza – hedonistyczna PC	3,55	0,45	2,80	4,67	39
	Teraźniejsza – fatalistyczna PC	3,07	0,51	1,78	4,22	39
	Przyszła PC	2,99	0,41	2,08	4,00	39
Kwestionariusz zachowań ryzykownych	Zachowania ryzykowne pozytywne	2,55	0,73	1,00	4,38	39
	Zachowania ryzykowne negatywne	2,36	0,64	1,33	4,11	39
Test Zainteresowań i Preferencji	Poszukiwanie wrażeń – skala ogólna	10,54	3,19	3,00	16,00	39
	Poszukiwanie grozy i przygód	8,67	2,90	2,00	14,00	39
	Poszukiwanie doznań	8,79	2,31	4,00	13,00	39
	Rozhamowanie	8,74	2,95	2,00	15,00	39
	Wrażliwość na nudę	8,54	2,92	2,00	14,00	39
	Stymulacja intelektualno- -poznawcza	3,69	1,45	1,00	6,00	39

M – średnia; *SD* – odchylenie standardowe; Min – wynik minimalny;

Max – wynik maksymalny; *n* – liczebność

Źródło: opracowanie własne.

TABELA 14. Współczynniki korelacji pomiędzy poszukiwaniem wrażeń i jego podskalami a skalami perspektywy czasowej w badanych grupach

<i>n</i> = 41		Przeszłościowa – pozytywna PC	Przeszłościowa – negatywna PC	Teraźniejsza hedonistyczna na PC	Teraźniejsza fatalistyczna PC	Przyszła PC
Poszukiwanie wrażeń – skala ogólna	G1.	-0,33*	0,10	0,58***	0,10	-0,16
	G2.	0,03	-0,05	0,45***	0,15	-0,14
Poszukiwanie grozy i przygód	G1.	-0,05	-0,07	0,29^	-0,03	-0,09
	G2.	-0,03	-0,17	0,14	-0,05	0,03
Poszukiwanie doznań	G1.	-0,17	0,11	0,37*	-0,01	-0,17
	G2.	-0,11	0,17	0,39*	0,21	-0,09
Rozhamowanie	G1.	-0,35*	0,18	0,49**	0,00	-0,24
	G2.	0,02	-0,27^	0,13	0,24	-0,10
Wrażliwość na nudę	G1.	-0,29	0,08	0,39*	0,18	-0,03
	G2.	0,17	-0,08	0,48**	0,20	0,11
Stymulacja intelektualno- -poznawcza	G1.	0,09	0,06	0,06	0,08	0,18
	G2.	0,08	0,25	0,14	-0,05	0,20

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; ^ $p < 0,01$

Źródło: opracowanie własne.

TABELA 15. Wyniki testu Saphiro-Wilka dla G1. I G2.

	Środowisko wychowawcze	Shapiro-Wilk		
		Statystyka	Istotność	<i>n</i>
Przeszłościowa – pozytywna PC	Rodzina pełna i spójna	,925	,010	41
	Dom dziecka	,916	,007	39
Przeszłościowa – negatywna PC	Rodzina pełna i spójna	,984	,810	41
	Dom dziecka	,953	,106	39
Terażniejsza – hedonistyczna PC	Rodzina pełna i spójna	,974	,465	41
	Dom dziecka	,970	,371	39
Terażniejsza – fatalistyczna PC	Rodzina pełna i spójna	,949	,065	41
	Dom dziecka	,962	,205	39
Przyszła PC	Rodzina pełna i spójna	,977	,547	41
	Dom dziecka	,976	,565	39
Zachowania ryzykowne pozytywne	Rodzina pełna i spójna	,981	,731	41
	Dom dziecka	,987	,917	39
Zachowania ryzykowne negatywne	Rodzina pełna i spójna	,936	,023	41
	Dom dziecka	,963	,219	39
Poszukiwanie wrażeń – skala ogólna	Rodzina pełna i spójna	,966	,251	41
	Dom dziecka	,965	,261	39
Poszukiwanie grozy i przygód	Rodzina pełna i spójna	,947	,056	41
	Dom dziecka	,971	,399	39
Poszukiwanie doznań	Rodzina pełna i spójna	,948	,059	41
	Dom dziecka	,930	,019	39
Rozhamowanie	Rodzina pełna i spójna	,942	,036	41
	Dom dziecka	,984	,855	39
Wrażliwość na nudę	Rodzina pełna i spójna	,962	,188	41
	Dom dziecka	,958	,147	39
Stymulacja intelektualno- -poznawcza	Rodzina pełna i spójna	,891	,001	41
	Dom dziecka	,930	,018	39

a. Z poprawką istotności Lillieforsa

Źródło: opracowanie własne.

TABELA 16. Istotne różnice w nasileniu ZR pomiędzy G1. i G2.

	Grupa 1. <i>n</i> = 41		Grupa 2. <i>n</i> = 39		<i>U</i>	Istotność (dwustronna)	<i>Z</i>
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>			
Papierosy	1,78	1,35	3,38	1,84	414,50	0,00	-3,99
Narkotyki	1,46	0,84	1,9	1,07	618,50	0,05	-2,02
Bójki	1,27	0,5	2,1	1,02	397,50	0,00	-4,29
Alkohol	3,05	1,02	2,28	1,09	473,50	0,01	-3,25
Kontakty seksualne bez zabezpieczeń	1,15	0,47	1,62	1,11	626,50	0,02	-2,39
Ściąganie	2,79	1,01	3,59	1,16	453,00	0,01	-3,44
Sporty ekstremalne	2,83	1,18	3,44	1,27	574,50	0,03	-2,22
Wystąpienia na forum publicznym	2,78	1,17	2,08	1,16	525,50	0,01	-2,71
Niszczenie cudzej własności	1,15	0,42	1,64	0,96	576,50	0,00	-2,83

Źródło: opracowanie własne.

ADOLESCENTS' POSITIVE AND NEGATIVE RISK BEHAVIORS VERSUS THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT AND SELECTED PERSONAL TRAITS

Abstract: The purpose of the study was to determine the relationship between adolescents' positive and negative risk behaviors and the educational environment (two-parent, cohesive family versus children's home) depending on the need for sensation seeking and time perspective. It took into account negative and positive risk behaviors, which differ in that the former are not socially acceptable, while the latter are, and have similar developmental functions during adolescence. Purposive sampling was used to select samples: children from children's homes (*n* = 39) and children from cohesive families (*n* = 41) that were chosen af-

ter initial selection. The following tools were used: Zuckerman's Interest and Preference Test, the Zimbardo Time Perspective Inventory, and the XY Activity Questionnaire designed to study risk behaviors. The findings show that the educational environment has an impact on time perspective and engagement in negative risk behaviors. In contrast, it does not make any difference in the case of positive risk behaviors.

Key words: adolescence, negative and positive risk behaviors, need for sensation seeking, educational environment, time perspective